

An aerial photograph of a city, likely Riga, Latvia, showing a dense urban landscape with numerous buildings and a prominent white church tower with a dark roof and a cross on top. The sky is overcast with grey clouds. The image is used as a background for the title text.

Baltų vardyno tyrimų tradicija ir perspektyva

**Baltu īpašvārdu krājuma pētījumu tradīcija
un perspektīva**

**The tradition and perspective of Baltic
onomastic research**

ALIAKSANDR ADAMKOVICH

Baltarusių kalbos institutas (Poznanė)
a.adamkovich@gmail.com

Breslaujos krašto stačiatikių gyventojų pavardės – krašto baltiškos praeities įrodymas

Nagrinėjamos Breslaujos stačiatikių pavardės iš Lietuvos valstybinio istorijos archyvo sąrašo ir siekiama išsiaiškinti, kokie procesai skatino slavinimą. Šiuos procesus svarbu išsiaiškinti, nes jie darė poveikį ne tik lietuvių antroponimijai, bet ir oikonimijai bei hidronimijai.

Nežymią dalį sudaro sulietuvintos slaviškos kilmės pavardės. Slaviškų pavardžių atsiradimą galima paaiškinti keletu veiksnių: tiesioginiais kontaktais, pirmiausia tuo, kad atsikėlę lietuviai gyveno baltų ir slavų kalbų pasienyje ir vienaip ar kitaip buvo priversti bendrauti vieni su kitais; mišriomis santuokomis; pavardėmis, kurios valstiečiams buvo duodamos dvarininkų ir katalikų dvasininkų, kurie lietuvių pavardžių užrašymo metu daugiausia buvo lenkai ar sulenkėję.

Esama diskutuotinos kilmės pavardžių, t. y. tokių, kurios galėjo atsirasti tiek iš lietuvių, tiek iš slavų ar kitų kalbų dėl šių kalbų bendrų leksinių vienetų.

Toliau apžvelgiamas lietuviškų pavardžių slavinimo procesas, kuris vyko tiek ir fonetiniu, tiek morfologiniu lygmeniu.

Rytų slavų kalbose balsiai neskirstomi pagal ilgumą. Vadinasi, ilgieji ir trumpieji balsiai buvo užrašomi vienodai, pvz.: *Пундзѹс* = *Pundzys*, *Скупель* = *Skyrėlis* (lietuviškame variante ilgasis *y* balsis). Kai kur buvo atitraukiamas kirtis, netariama tvirtagalė priegaidė.

Diftongų rytų slavų bendrinėse kalbose nėra, todėl jie buvo keičiami arba dviem kiek kitokiais garsais, arba vienu: *ai*, *ei*, *au* buvo rašomi kaip *aj*, *oj*, *ej*, *ov*, o kartais virsdavo vienu garsu, pvz.: *Гаўбович* – *Gaiba* (plg. liet. *geibà* ‘nugeibėlis, paliegėlis; dvasna’ (LKŽ III 203, LVŽ I 605, 643); *Воўцекенас* – *Vaitiekėnas*, *Жамейць* – *Žemaitis*, *Жебровеский* – *Žėbrėuskas*.

Gana dažni atvejai, kai baltų kalbos asmenvardžiuose būta balsinės fonemos *a*, o slavų kalbose ji versta *o*, ir atvirkščiai, pvz.: *Боярунец* – *Bajorūnas*, *Бурак* – *Burōkas*, *Волошинас* – *Valašinas*, *Лозинко* – *Lazinka*.

Pavardėse akivaizdus dzūkavimas – pozicijoje prieš *i*, vietoje minkštųjų *t’* ir *d’* tariami *c’* ir *dz’*, pvz.: *Воўцекенас* – *Vaitiekėnas*, *Дзешук* – *Dešūkas*, *Мядзелец* – *Medėlis*. Šį procesą taip pat galima aiškinti baltarusių ir / arba lenkų kalbų įtaka, dar plg. *Циунелис* – *Tijūnėlis*, *Шальцѹс* – *Šaltis*.

Toliau apžvelgiami procesai, kurie lietuvių pavardėse vyko morfologiniu lygmeniu.

Lietuviškos (baltiškos) pavardės, patekusios į slavų kalbas, netekdavo galūnių *-as*, *-us*, *-is*. Pateiktame sąrašė šis procesas ryškiai iliustruojamas: tos pačios pavardės jame užrašytos ir su lietuviškomis galūnėmis, ir be jų, pvz.: *Волошинас* – *Волошин*, *Микуленас* – *Микулан*, *Шальцѹс* – *Шальц*. Galūnė *-a* neretai išliko, o kartais virsdavo *o*, pvz.: *Лозинко* – *Lazinka*, *Лукиа* – *Lukša*. Tokie įvairūs pavardžių užrašymai leidžia spėti, kad jų slavinimo procesas buvo besibaigias ir kad veikiausiai jos buvo užrašomos ne pagal parapijiečių žodžius, bet iš kokių nors dokumentų.

Verta atkreipti dėmesį ir į moterų pavardes. Joms visoms būdinga slaviška forma. Nė viena ištekėjusios moters pavardė neturi lietuviškos priesagos *-ienė*, rodančios, kad moteris ištekėjusi, visos pavardės užrašytos slaviška forma, pvz.: *Потанавичевая*, *Янушевская*, *Красовская*. Daugeliu atvejų vartojama vyriška pavardės forma, pvz.: *Агата Павлюкенас* vietoj *Павлюкенене*, *Марьяна Петранис* vietoj *Петронене* ir pan.

Ne visada įmanoma nustatyti, kaip skambėjo pirminė pavardė. Daugelis jų buvo slavinamos, lietuvinamos, paskui vėl slavinamos ir dar kartą lietuvinamos, ir tai galėjo vykti po keletą kartų. Kai kurios pavardės tokiu būdu ne kartą keitėsi ir atspindi jų gyventų vietovių įvairius procesus.

LAIMUTĒ BALODE

Latvijas Universitāte

Helsingin yliopisto

laimute.balode@helsinki.fi

PAULS BALODIS

Helsingin yliopisto

pauls.balodis@helsinki.fi**Dvigubi vardi ir pavardēs Latvijoje**

Pranešime analizuojami dvigubi asmenvardžiai Latvijoje – jų istorinė raida, dabartinės tendencijos ir teisiniai aspektai. Dviguba pavardė onomastikoje – dviejų pavardžių junginys – kaip antroponimijos reiškinys yra svarbus tyrimų objektas, susiejantis paveldo ir tapatybės klausimus. Dvigubas vardas – dviejų vardų derinys, naudojamas kaip vienas oficialus vardas ir liudijantis apie įvairius vardo davimo motyvus. Pranešimo pirmoje dalyje apžvelgiama dvigubų vardų, o antroje dalyje – dvigubų pavardžių istorija, paplitimas bei dabartinė situacija Latvijoje. Pranešime supažindinama su latvių dvigubų vardų dinamika nuo XVIII a. pradžios bei su dabartinės Latvijos asmenvardžių sąrašais (Pilietybės ir migracijos reikalų tarnybos duomenys, PMLP 2004–2020), didžiausią dėmesį skiriant pastarųjų metų naujagimių vardų sąrašams, analizuojant dvigubus vardus tiek semantiniu, fonologiniu, tiek arealiniu aspektu. Analizė patvirtino, kad dvigubų vardų daugėja – 2021–2023 m. daugiau negu pusė (~52 %) Latvijos naujagimių buvo pavadinti dviem vardais (kaip išimtis, prieštaraujanti įstatymams – 1 % vaikų ėgijo tris vardus, daugiausia gimusieji už Latvijos ribų). Pastebimos dvigubų vardų tendencijos: antruoju vardu pasirenkamas etninį identitetą liudijantis asmenvardis (Aldo Didzis, Deivids Jānis), neretai paveldėtas iš šeimos; du vardai derinami pagal pirmąją raidę ar skambesį (*Alīna Alēna, Dita Dina, Amadeus Teo*); antruoju vardu dažnai pasirenkamas labai retas, originalus vardas ar naujadaras (*Anna Zieme, Augusts Pērkons*) ir kt. Pranešime analizuojami ir dvigubų vardų keitimo duomenys per pastaruosius 20 metų (Balode 2018).

Dvigubų pavardžių analizei panaudota archyvų dokumentų medžiaga bei dabartinės Latvijos gyventojų pavardžių sąrašai (PMLP): 2020 metais Latvijoje ~11,6% gyventojų turėjo dvigubas pavardes: konstatuota 4392 vyrų ir 20 110 moterų skirtingų pavardžių (Balodis 2023, 265, 276). Referate aptariamos šio kiekybinio skirtumo priežastys. Istoriskai Latvijos teritorijoje dvigubos pavardės buvo registruojamos tik aristokratams, daugiausia vokiečiams. Tik XVI a. pabaigos lenkiškai rašytuose dokumentuose (1599 m. revizijos aktuose) yra keletas tokių hipotetinių asmenvardžių (Blese 1929, 331). Pranešime nagrinėjamos dvigubų pavardžių atsiradimo priežastys Latvijoje, rašybos ypatumai bei teisiniai aktai, palyginama su kitų šalių praktika. Aptariami įvairūs būdai, kaip buvo sudaromos dvigubos pavardės, pavyzdžiui: sujungiant du oikonimus arba antroponimą (dažniausiai pravardę) ir oikonimą (*Riekstiņš-Kauliņš, Stamps-Līviņš*) (žr. ir Plakans, Vezerels 2003, 44); sujungiant tos pačios pavardės kelis variantus (*Altermans-Eltermans, Pandrs-Penders-Bendars*); sujungus dvi pavardes, iš kurių viena sutrumpinta arba atvirkščiai – išplėstinė jos versija (*Kuzma-Kuzmiņš, Lapsa-Lapsenbergs*); kartais viena iš dviejų pavardžių yra pažodinis kitos pavardės vertinys (*Lazdiņš-Hasselbaums, Kalējs-Šmidts*). XX amžiaus 20–30 dešimtmečio pakeistų pavardžių sąrašai liudija, kad buvo atsisakoma dvigubų pavardžių (*Lapa-Ozollapa* → *Ozols* (1924), *Akmenis-Steinvalds* → *Akmenis* (1926)). Keičiant pirmenybė buvo teikiama trumpesnei asmenvardžio versijai (*Kalve-Kovaļovs* → *Kalve* (1927)), dažnai pasirenkama fonetiškai ar semantiškai panaši pavardė, išlaikant inicialinę raidę (*Ozolinskis-Ozoliņš* → *Ozolnieks* (1922)). (LVVA 3234. f., 1. apr., 7. 1., 8. l.).

Paminētina nauja, sporadiskai konstatuota tendencija, kai sutuoktiniai tarsi apsikeiĉia pavardēmis, papildydami savo pavardē sutuoktiniĉo pavarde (*Ieva Florence + Oskars Vīksne*, po sutuoktuvī Źmona tapo *Ieva Florence-Vīksne*, o vyras *Oskars Florencs-Vīksne*). Dvigubū pavardŹiū vartojimas, kuris skiriasi nuo tradicinēs praktikos, tampa īprastu, visame pasaulyje paplitusiu ir socialiai priimtīnu reiŹkiniu.

Ŗaltiniai ir literatūra

- Balode, L. (2018). Piezīmes par personvārdū maiņu Latvijā /Some Comments on First Name Change in Latvia. *Dzīves lingvistika. Veltījumkrājums profesoram Jānim Valdmanim*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 67–86.
- Balodis, P. (2023). Ieskats dubultuzvārdos Latvijā un Eiropā. / Insight into Double Surnames in Latvia and Europe. *Linguistica Lettica* 32-2, 262–287.
- Blese, E. (1929). *Latviešu personu vārdū un uzvārdū studijas, I: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g.s.)*. Rīga: A. Gulbis.
- LVVA 3234. f., 1. apr., 8. l. – Uzvārdū maiņas saraksti. (1921–1929). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3234. fonds, 1. apraksts, 8. lieta.
- LVVA 3234. f., 1. apr., 7. l. – Uzvārdū maiņas saraksti alfabeta secībā. (1926–1928). Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3234. fonds, 1. apraksts, 7. lieta.
- Plakans, A., Vezerels, Č. (2003). Patrilineārā ģenealoģija, uzvārdi un ģimenes identitāte: Krievijas impērijas Baltijas guberņas 19. gadsimtā. *Latvijas Arhīvi. Vēsture*, 3, 28–52.
- PMLP 2004–2020 – LR Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes vārdū maiņas dati (periods no 2004. līdz 2020. g.).
- PMLP 2020 – LR Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Latvijas iedzīvotāju vārdū un uzvārdū saraksts (2020. gada dati).
- PMLP 2021–2023 – LR Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Latvijas pilsoņu jaundzimušo vārdū saraksts (2021, 2022., 2023. gada dati).

LAIMUTIS BILKIS

Lietuvių kalbos institutas

laimutisbilkis@gmail.com

Dėl oikonimo *Joskildai* kilmės

Panevėžio r. savivaldybės Ramygalos seniūnijos Joskildų kaimo vardo kilmė iki šiol nesulaukė daug toponimikų dėmesio. *Lietuvos vietovardžių žodyno* IV tome (p. 188) apsiribota tik bendro pobūdžio pasvarstymu dėl jo ryšio su galimu dvikamieniu avd. **Jos-kildas*. Oikonimo užrašymų istorijos šaltiniuose analizė rodo, kad šis vardas pirmą kartą paminėtas bent XVII a. II pusėje (1671 m.): *w jednym siolku nazwanym Jeskiłdach, ze wsi Jaskildow*. Po to dažnai fiksuotas XVIII a. II pusės Ramygalos bažnyčios metrikų knygos ir kitokio pobūdžio dokumentuose: *Jaskiłdy* 1772, 1773, 1775 ir t. t., *Jaskiłdy*, *Jaskiłdzie* 1784, *Jaskiłdy* 1790. Iš gyvosios kalbos žinomi įrašai *Jóskildai* (koplyčia), *Joskildai* (kaimas) (BgK), *Joskildaĩ* (kaimas) (VB), *Jóskildai* (kaimas), *Jóskildų kapėliai* 1973 (VK). Gyvosios kalbos ir istorijos šaltinių duomenys liudija, kad dabartinė forma *Joskildaĩ* (*Jóskildaĩ*) yra autentiška, ji ir turėtų būti etimologizuojama.

Aiškinantis oikonimo atsiradimą atsargiai aptartina kilmės iš dvikamienio iki šiol neiškeltą (nefiksuotą, nerekonstruotą) avd. **Jos-kildas* daugiskaitos hipotezę. Tokią galimybę remia arealinis aspektas. Kamienas *Jos-* fiksuotas Upytės valsčiuje 1556 m., plg. *Юрьи Ясвилович, Юрии Ясвилович* (UpI 27), *Петрик Ясвилович, Мартин Ясвилович* (UpI 41), *Бортко Ясвилович, Петр Ясвиланис* (UpI 51), *Матис Ясвилаитис, Юркгис Ясвилонис* (UpI 54), *Добко Ясвилович* (UpI 213), *Банис Ясвилович* (UpI 338). Pvd. *Kilda*, *Kildà* ištakos yra ir aukštaičių panevėžiškių plotas, jį fiksuota Panevėžio, Troškūnų, Šeduvos, Subačiaus, Rozalimo valsčiuose. Pvd. *Kild-išas* paplitusi Upytėje (!), Naujamiestyje, Vadokliuose, plg. Upytės valsčiaus istorinį (1556 m.) avd. *боярина Миколая Килдишя* (UpI 322).

Mintį, jog *Kild-* galėjo būti bendrabaltiškas asmenvardžių kamienas, paremia ir Rytprusių oikonimas lenk. *Kildajny*, vok. *Kildhenen*. Pagal jo lenkišką ir vokišką formas rekonstruojamas pr. **Kildain-ai*, kuris lyginamas su liet. oikonimu *Kildiškis*, pvd. *Kildis*, *Kilda* (Przybytek, 1993, 112; NMP IV 461–462). Tokio kamieno asmenvardžių (pavardžių) yra ir Latvijoje: *Ķilda*, *Kildeja*, *Kildišs* ir pan. (LUV).

Abejonių dėl avd. **Jos-kildas* tikrumo kyla dėl to, kad jis nefiksuotas kitakalbiuose istorijos šaltiniuose. Be to, pačiuose seniausiuose dokumentuose neminimas ir pats oikonimas *Joskildai*. Kita vertus, lietuvių gyvenamųjų vietų vardai yra svarbus senųjų dvikamienių asmenvardžių rekonstravimo šaltinis, plg. *Daũ-gailiai* mstl. Utenos r. sav. ← avd. **Daũ-gailis* (LVŽ II 151), *Dė-kintaĩ* k. Šilutės r. sav. ← avd. **Dė-kintas* (Vanagas, 1996, 59), *Jós-vainiai* k. Kėdainių r. sav. ← avd. **Jós-vainis* (LVŽ IV 188), *To-gailai* k. Ukmergės r. sav. ← avd. **Tó-gailas* (Zinkevičius, 2011, 42).

Literatūra

- BgK: K. Būgos „*Nomina propria*“ kartoteka. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.
- LUV: *Latviešu uzvārdu vārdnīca*, <https://uzvardi.lv>.
- LVŽ: Laimutis Bilkis (red.), *Lietuvos vietovardžių žodynas 2: C–F*, 2014; 4: I–J, 2021, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- NMP: Kazimierz Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski 4*, Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 2001.
- Przybytek Rozalia, 1993: *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens. – Hydronymia Europaea*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- UpI: Algimantas Krinčius (sud.), *Upytės valsčiaus inventorius. 1556 m.*, Krinčinas (savilaida), 2011.
- Vanagas Aleksandras, 1996: *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- VB – Tarpukario Lietuvos Pavardžių ir vietovardžių komisijos gyvenamųjų vietų sąrašai (bylos), (mašiniškai). Saugomos Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.
- VK: *Abėcėlinė vietovardžių, surinktų iš gyvosios kalbos, kartoteka*. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyve.
- Zinkevičius Zigmąs, 2011: *Ukmergės rajono gyvenviečių vardynas. Pavadinimų kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

GRASILDA BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
grasildablaziene@gmail.com

Dėl Sembos prūsiškos kilmės oikonimų

Sembos tikriniai vardai yra tirti ne vieno onomasto, atsižvelgiant į jų skirtumus, t. y. ar jais įvardinti objektai buvo apgyvendinti, ar neapgyvendinti, ar tai būtų vandens telkinių. Ne vienas garbus tyrėjas, kurių darbais buvo remiamasi ir tebesiremiama, pateikdami duomenis, citavo pirmtakus, neatkreipdami dėmesio į oikonimus, užfiksuotus autentiškuose šaltiniuose, kuriuos vartyti derėtų bent mažiausiai progai pasitaikius. Pranešime susitelkta į rečiau cituojamus oikonimus, kurių apvokietėjusios lytys neišliko. Ženklu † žymimi išnykusias vietas įvardiję oikonimai, ženklu x – autorės surasti gyvenamųjų vietų vardai, paminėti 2000 metų monografijoje. Vienas iš tokių buvo †*Ayssen* išnykęs prūsiškas kaimas Karaliaučiaus apskrityje, Rudau valsčiuje, o 2000 m. buvo pareikšta, remiantis J. Geruliu (1922: 8), kad neįmanoma tiksliai lokalizuoti vietovės (Blažienė 2000: 9). Vėliau pavykus surasti dokumentą, nurodantį šiuos kiekvienam oikonimui svarbius dalykus, jo aptarimas papildytas lokalizacijos ir objekto pobūdžio duomenimis. Tai būtų kaimo, vadinasi būtų ir gyventojų. Semboje užfiksuoti skirtinguose šaltiniuose identiški gyvenviečių pavadinimai geografiškai nutolusiuose valsčiuose ir †*Dirsunikaym* 1396 *Dirsinnkaym*, *Dirsinnkaym* – apie 1400 *Dirsunekaym* išnykusi gyvenvietė Caymen valsčiuje netoli *Mettkeim* ir x†*Dirsunikaym* 1396–1397 *Dirsunekaym* – 1400 *Dirsunikaym* Germau valsčiuje Fischhauseno apskrityje. Pirmasis dūrinių sandas sietinas su pr. asmenvardžiu *Dirsune*, o antrasis yra paplitusi topoleksema pr. *caymis* 'kaimas'. J. Gerulio (1912: 28; 1922: 29) buvo užfiksuota išnykusi gyvenvietė †*Doeteynen*. Įdėmiai išnagrinėjus jo nurodytą rankraštį, paaiškėjo, kad tai buvo *Weteynen villa in Sambia*, užrašyta Vokiečių ordino folianto 105 239r dalyje, vadinamoje Vokiečių ordino (VO) Didžiojo magistro registru. Privilegijos sunkiai įskaitomos ir rašysena įvairuoja. Tą faktą jau pažymėjo R. Trautmannas (1925: 3), plg. Ivoška 2018: 161. Blažienė (2000: 29) pasitikėjo pirmtakų išvalgomis, bet pastebėjus netikslumus pasitelkta doktoranto patirtis nagrinėti tuos pačius rankraštinius šaltinius, kuriuos jie jau buvo nuodugniai išstudijavę. Tezių autorė, atrodytų, įdėmiai skaitė su Semba susijusius VO foliantus jau nuo 1995 metų, tačiau ne vienas svarbus prūsų gyvenviečių istorijai faktas slystelėjo iš akių. Svarbu, kad rašant naujus darbus atidžiau buvo elgiamasi su faktine medžiaga, nes istorinės onomastikos tyrimai ypatingai jautrūs detalėms ir jas užrašiusiųjų suvokimui. Ilgametė patirtis su VO rankraštiniais šaltiniais padėjo pasikliauti raštininkų darbu, kai kuriais atvejais pagal išgales jį ir patikrinti. Pateiktinos žinios ir apie gyvenviečių sujungimo faktą. Tarkim, †*Drutiten* išnykusi gyvenvietė Germau valsčiuje paminėta kaip kaimas ir laukas 1387 metais *Drutiten villa II hoken gelegen vff dem felde Drutiten...* (OF 107 170v). Jau po 12 metų nurodoma, kad *Drutiten* sujungtas su *Wilkow*. 1396–1397 *Drutiten und Wilkow sint zusammengeleget...* (OF 109 86), 1404 *Drutiten und Wilkow sint zusammengeleget...* (OF 111 51v). Istorijos verpetuose išliko *Wilkow*, apvokietintas *Willkau*, po visiemis žinomų pokario įvykių pervadintas *Jenisejevo*.

Pateiktinas dar vienos itin negausiai apgyvendintos buvusios prūsiškos vietovės užrašymo patikslintas variantas: x*Garbick* / *Gorbeck* Schaaken apskritis, netoli Kranto (Cranz) ir Bledau, 1619 *Garbieken* (EM 126d 250v), 1730 *Garbick* (Stein 445), 1785 *Gorbeck* bajoriškasis sodininko namas, 1 ugniakuras (Goldbeck 57), 1802 *Gorbeck* (Schroetter VI). Blažienė (2000: 39) buvo aptarusi x*Garbick*, bet, stropiau peržiūrėjus šaltinius, paaiškėjo, kad būtų netikslumų. Išsamiau išstudijavus prieinamą literatūrą, atsiskleidė, kad tikrai būtų tokio oikonimo, susieto su senos prūsų pilies pavadinimu. Į pateikiamą sąrašą *Garbick* įrašomas todėl, kad 1785 m. dar būtų vieno ugniakuro, vadinasi, būtų ir gyventojų. Dėl prūsų toponimijos ypatybių svarbus kiekvienas paminėjimas ir kiekvienas kalbinis faktas.

KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas
kazimieras.garsva@gmail.com

Rytų baltų kalbų raida

Archeologų duomenimis baltų kultūrinės grupės susidarė 2500–2000 m. prieš Kr., kai dėl kultūros, substrato, gamtos sąlygų išsiskyrė trys svarbiausi jų plotai: 1) Rytų Pabaltijo, 2) Dniepro aukštupio ir 3) Okos-Volgos aukštupio. Rytų baltų kalbomis laikomos gyvosios lietuvių, latvių kalbos ir mirusios žiemgalių, sėlių, Dniepro-Okos plotų kalbos.

Tyrimo tikslas – daugiausia pagal likusius vardyno duomenis aprašyti rytų aukštaičių ir toliau į rytus buvusių baltų tarmių, vardyno sistemas, kalbų kontaktus, baltų kalbų substratą, jo sukeltą tolimesnę kalbos raidą. Lietuvių kalboje dėl žiemgalių kalbos įtakos nuo bendrinės kalbos labiausiai skiriasi šiaurės panevėžiškių tarmė, dėl kuršių kalbos įtakos – šiaurės žemaičių tarmė.

Lietuvos Respublikos rytuose ištirti 578 hidronimai ir 3720 oikonimų. Iš šiaurės rytų link Vilniaus oikonimų slavinimas didėjo: tarp lenkiškai užrašytų oikonimų lietuviškų elementų Ignalinos valsčiuje liko 79,1 %, Švenčionių vls. – 70,7 %, Vilniaus vls. – 65,5 %, Vilniaus mieste – 45,5 %. Į pietus nuo Vilniaus (Šalčininkų vls.) tokių buvo 59,6 %, į vakarus nuo Vilniaus (Trakų vls.) – 69,3 %.

Lietuvių kilmės yra ir priesaga –išk-. Jos skaičius oikonimuose didėja buvusiose etninėse lietuvių žemėse iš pietų į šiaurę: suslavintose formose tarp Šalčininkų ir Švenčionių jų buvo apie 29 %, Ignalinos vls. – 43,7 %, Latvijos Skrudėlynės vls. – 54,8 %, Dėmenės vls. – 52,5 %, dab. Gudijos Pliusų apyl. – 55 %, Miežionių apyl. – 40 %, Vidžių apyl. – 35 %.

Per 10000 hidronimų ir oikonimų ištirta į rytus už Lietuvos Respublikos ribų. Gudijos pasienyje su Lietuva (Varanavo, Astravo, Breslaujos, Ašmenos, Lydos, Smurgainių rajonuose) yra 16 apylinkių, kuriose tebėra daugiau kaip pusė lietuviškų oikonimų: Benekainių apyl. – 87 %, Bastūnų – 80 %, Baltiškių – 77 % (Varanavo r.), Astravo apyl. – 75 %, Vidžių – 71 %, Gudagojo – 68 %, Rodūnios – 67 %, Varnionių – 63 %, Pliusų – 62 %, Apso – 61 % ir t. t. Toliau į rytus tas skaičius vis mažėja.

Baltų kalbų plotai už Lietuvos Respublikos ribų pagal kalbos sistemą, lietuviškai ar kitaip baltiškai gimtąja kalba kalbėjusių žmonių skaičių ir trukmę, baltiško vardyno dalį ir t.t. turi tris apytiksles rytines ribas: 1) Druja, Šarkovščina, Glubokas, Daukšyčiai (Dokšica), Aina, Zaslavlis, Minskas, Nesvyžius, 2) Vitebskas, Orša, Mogiliavas, Gomelis, 3) Tverė, Maskva, Tula, Kurskas ir t. t.

Pirmasis nurodytas plotas priklauso lietuvių kalbos vilniškių tarmei. Jame pagal lituanizmą skaičių skiriamos trys dalys: kuo arčiau pagrindinis lietuvių kalbos plotas, tuo dažniau vartojama lietuvių kalba, lietuviškesnis ir vardynas.

Antrojo ir trečiojo rytinio ploto baltizmai pagal sandarą ir fonetiką yra panašesni į lietuvių bendrinę kalbą. Juose taip pat yra lietuviškos kilmės vardyno, net lietuviškų bendrinių žodžių, priesagų. Toliausiai rytuose buvęs baltų kalbų plotas mažiausiai ištirtas, skirtingai vadinamas.

DARIUS IVOŠKA

Lietuvių kalbos institutas
darius.ivoska@gmail.com

Šiandieninių lietuviškų vardų su galūnėmis *-as, -is, -a* fiksavimo XIV–XV a. istorijos šaltiniuose ypatumai

Istoriniuose šaltiniuose svetimomis kalbomis fiksuoti lietuvių vardai buvo užrašomi juos pritaikant tų kalbų vartosenai – dažnai buvo keičiami balsiai vardų kamienuose, priešdėliuose ir priesagose, taip pat pakeistos arba atmestos galūnės, skirtingai ortografiškai fiksuoti lietuviški dvibalsiai ir priebalsiai. Kai kurių vardų lietuvišką kilmę galima nustatyti tik išanalizavus jų darybą ir rekonstravus galimą autentišką formą.

Šiame pranešime analizuojama šiandieninių lietuviškų vyriškų vardų su galūnėmis *-as, -is, -a* perteikimo būdai XIV–XV a. Vokiečių ordino (toliau – VO) raštuose ir galimos jų ignoravimo priežastys.

Pastebėtina, kad istorijos šaltiniuose užrašant lietuvių vardus, besibaigiančius galūnėmis *-as, -is* jos arba pakeičiamos, arba tiesiog atmetamos – pvz., *Pomyne, Schacuene, Girstauten, Wissegal*. Turbūt reikėtų kalbėti ne apie lietuviškus vardus, o jų kamienus ar priesagas, prie kurių šliejasi galūnė, nes kai kurie kalbamieji vardai nėra išlikę iki šiandienos, bet jų atskiri dėmenys tebegyvuoja kituose lietuviškos kilmės asmenvardžiuose. Galūnė *-a* rašant lietuviškus vardus dažnai išlaikyta, nors vertinant kai kuriuos apeliatyvinės kilmės priesaginius vardus, galima daryti prielaidą, kad ir *-a* keista į *-e*.

Tyrimui parinkti lietuvių vardai iš VO 1333–1376 metais parengtų privilegijų, kurių pagrindu lietuviams pabėgėliams iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) skirti žemės sklypai Prūsijoje. Dokumentai surašyti vokiečių ir lotynų kalbomis. Šiuo atveju ypač svarbios vardų užrašymo aplinkybės:

- VO raštininkams lietuviški XIV a. vardai buvo visiškai svetimi, bet žinomi prūsiškieji. Nemokant pačios kalbos tiksliai užrašyti vardus buvo sudėtinga.
- Ordino raštininkai su prūsais valstiečiais bendraudavo dalyvaujant vertėjams (paprastai prūsams, vadintiems *Tolken*). Beveik neabejotina, kad lietuviams susitinkant su Ordino raštininkais taip pat dalyvavo prūsų vertėjai. Tikimybė, kad patys lietuviai pabėgėliai kalbėjo vokiškai ir betarpiškai sprendė turto įteisinimo Prūsijoje klausimus, labai menka.

Dėl šių suprantamų priežasčių prūsiški ir lietuviški vardai fiksuoti taip, kaip tai gebėjo atlikti vokiečiai raštininkai. Vienas iš lietuviškų vardų užrašymo VO kanceliariiniuose dokumentuose bruožų yra galūnių *-as* ir *-is* keitimas arba atmetimas. Tai paaiškėjo tyrinėjant VO foliantą Nr. 105, saugomą „Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros paveldo archyve“ Berlyne, kuriame, be kitų dokumentų, pateikiamos Karaliaučiaus srityje valstiečiams prūsams išduotos privilegijos, o tarp jų esama ir keleto 1333–1376 metais išduotų lietuviams: 1353 *pomyne und Apus vett[er]n* (OF 105 70r), 1353 *Schacuene und Ructa brudirn und Nuwicz und Dargis eren vettern* (OF 105 71v), 1355 *Alxen kinderen ykins girstauten wilant* (OF 105 79v), 1350 *fidelibus nostris triskullen, schurdeiken et nawthen fratribus* (OF 105 84r), 1353 *werxna und luxis brudern unde trampz irem vettern* (OF 105 72v–73r) ir kt. Iš lietuviškų vardų su galūnėmis *-as* ir *-is* *Schacuene* → *Šakūnas*, *Girstauten* → **Girstautas*, *Schurdeiken* → **Skurdeikis* paliudijimų pastebima analogija su prūsiškais vyriškais vardais, kurių dauguma turi galūnę *-e*, pvz.: *Alsune* (APN 12), *Jostaute* (APN 40), *Knysteyke* (APN 47) ir pan. Galūnė *-a* išlaikyta varduose *Werksna* ir *Ructa*, bet priesagos *-eik-* vediniams šiandieniniame lietuvių vadyne būdinga ir galūnė *-a*, pvz., *Schurdeiken* galėtų būti rekonstruojamas ne tik **Skurdeikis*, bet ir **Skurdeika*. Pasitaiko ir *-is* galūnės išlaikymo atvejų, pvz., *Luksis*.

Wissegal → **Visgalas* ar **Visgalis* 1339 *fideli nostro Wissegal* (OF 105 238v) atveju galūnė atmesta. Pastarasis dėsningumas pastebimas ir LDK XV a. kanceliarine slavų kalba rengtuose dokumentuose 1469–1477 *Доумонтъ*

Войневич, Сиръвид, Нарвид, Жвилбут (Regestr stary). Lietuviškų vardų galūnė *-as* istorijos dokumentuose, rengtuose vokiečių ir lotynų kalba, apskritai nepaliudyta, nors jie dominuoja šiandieninėse iš pastarųjų lietuvių vardų kilusiose pavardėse.

Šaltiniai ir literatūra

APN – Trautmann Reinhold 1925: Die altpreußischen Personen-
namen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

OF – Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GStA PK),
XX. HA, Ordensfoliant 105.

*Regestr stary swiadkow na rozgraniczenie miedzy Uszpołem a
Wizunami*, BJ 329/99, I. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

ROLANDAS KREGŽDYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
rolandaskregzdys@gmail.com

Avd. lie. **Albutas* ir avd. lie. *Nùgara* kilmė

Pranešimas skirtas rekonstruotos asmenvardžio lyties lie. **Albutas* ir istorinės formos lie. *Nùgara* kilmei aptarti.

Lietuvių vardas **Albutas* nėra paliudytas senuosiuose ar vėlesniojo laikotarpio raštuose bei tarmių aprašuose. Tokią formą atstatė Zigmas Zinkevičius (1977: 120), remdamasis istorine moteriškosios giminės XVII a. pradžios (resp. 1614 m.) lytimi *Albutowiczowa*, užfiksuota Vilniaus šv. Jono bažnyčios krikšto apeigų registracijos knygoje (įrašo numeris 1021). Pabrėžtina, kad Z. Zinkevičius (ibid.) šalia avd. lie. **Albutas* nurodė ir kitą rekonstruotą lytį avd. lie. **Albutaitis*, kurios hipotetinių istoriškumą grindžia Augusto Leskieno (1914: 300) pateiktu avd. lie. *Albutis*.

Be jau žinomų 4-ių šio antroponimo pirmojo sando **Al-* kilmės interpretacijų, siejamų su:

(α) verb. lie. *alėti* 'rėkauti, lalėti' (žr. Zinkevičius 1977: 120; dar žr. LKŽe);

(β) verb. lie. *alėti* 'būti vandens plaunamam' (žr. Sirtautas 1970: 34; dar žr. LKŽe);

(γ) adj. go. *alls* 'visas', pron. lie. *aliái* 'kiekvienas' (žr. Zinkevičius ibid.; LPŽ I: 78; Kuzavinis, Savukynas 1994: 64–65; dar žr. Salys 1933: 70; Lehmann 1986: 29; LKŽe);

(δ) avd. lie. *Albinas* hipokoristiniu variantu (žr. Zinkevičius 2008: 425),

formuluojami 2 nauji jo etimologijos aiškinimo būdai – germanizmo bei paveldėtos baltiškosios formos, reflektuojančios formaliąją žodžio struktūros kaitą. Remiantis pastaruoju avd. lie. **Albutas* kilmės aiškinimu, naujai interpretuojama avd. lie. *Aldōnas* ir jo variantų avd. lie. *Aldónis* ↔ avd. lie. *Aldonà* kilmė.

Analizuojant *ā* kamieno lietuvių pavardės *Nùgara*, kildinamos iš iki šiol neišaiškintos etimologijos sub. lie. *nùgara* 'liemens dalis nuo sprando iki kryžkaulio ir kt.' (žr. LPŽ II: 340; dar žr. LKŽe), dėmesys atkreipiamas į šio antroponimo semantinės raidos aspektus, juos interpretuojant, pasitelkus ne tik pravarde resp. avd. lie. *Nùgara* 'kuprotas', bet *ō* ir *īō* kamieno avd. lie. *Nùgaras* bei *Nùgaris* alternantus (žr. LPŽ ibid.), taip pat bendrašaknius lietuvių ir latvių hidronimus, drimonimus bei kitus onimus, pvz., avd. la. *Baltmuguris* (žr. Staltmane 1981: 163), top. la. *Muguraskalns*, *Muguraspurvs*, *Muguri* ir kt. (žr. Endzelīns 1961: 452), top. la. *Cūku mugura* (žr. Plāķis 1936: 16, 50), top. la. *Āža mugura* (žr. Plāķis 1939: 432).

Be avd. lie. *Nùgara* semantinės raidos ypatumų analizės, aptariama hipotetinė sub. lie. *nùgarà* 'liemens dalis nuo sprando iki kryžkaulio; drabužio dalis, dengianti nugarą; užpakalinė ar viršutinė daikto dalis; susiūtasis knygos kraštas; peilio geležtės priešingoji ašmenims dalis' (LKŽe) ↔ sub. la. *mugura* 'nugara' (žr. ME II: 661), priskiriamų rytų baltų epochai (žr. Zinkevičius 1987: 152), etimologinė raida.

Literatūra

- Endzelīns, Jānis. 1961. *Latvijas PSR vietvārdi. I daļa. 2 sējums (K – Ū)*. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Kuzavinis, Kazys; Savukynas, Bronys. 1994. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Lehmann, Winfred P. 1986. *A Gothic etymological Dictionary. Based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache by Sigmund Feist*. Leiden: E. J. Brill.
- Leskien, August. 1914. Die litauischen zweistämmigen Personennamen. *Indogermanische Forschungen* 34(1), 296–333. <https://doi.org/10.1515/if-1914-0109>.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002) elektroninis variantas. Antrasis elektroninis leidimas. Red. kolegija: G. Naktinienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- LPŽ I–II – *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2. Red. A. Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- ME I–IV – *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, red. Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (sj. 1); Kultūras fonds (sj. 2–4), 1923–1932.
- Plāķis, Juris. 1936. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I. Kurzes vārdi* (Latvijas universitātes raksti IV[1]). Rīga: Latvijas universitāte, 1–303.
- Plāķis, Juris. 1939. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II. Zemgales vārdi*. Latvijas universitātes raksti V(5). Rīga: Latvijas universitāte, 213–528.

- Salys, Antanas. 1933. Mūsų lietuviškieji vardai. *Gimtoji kalba* 1933(5). Red. J. Talmantas. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 69–75.
- Sirtautas, Vytautas. 1970. Dėl Sirvydo pavardės. *Baltų ir slavų antroponimikos klausimai. Tarprespublikinės konferencijos medžiaga*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 30–34.
- Staltmane, Velta. 1981. *Latyšskaya antroponimija. Familii*. Moskva: Nauka.
- Zinkevičius, Zigmas. 1977. *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmas. 1987. *Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmas. 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

SIMONAS NOREIKIS

Helsingin yliopisto
simonas.noreikis@helsinki.fi

South Estonian placenames in Latgalia from archive data

In the Ludza region in Latgalia, there were South Estonian-speaking communities, and they left traces in the toponymy of their historical area. These traces are primarily found in the villages historically inhabited by the so-called Ludza or Lutsi Estonians. The first systematic documentation of their toponyms was undertaken by Oskar Kallas (1894: 31–33), who observed that the villages had originally borne Estonian names, but over time these were gradually replaced by Latvian or occasionally Russian names, or transformed under their influence. In some cases, the original Estonian name was still remembered by older generations, while in others it had disappeared entirely or may never have existed. Kallas distinguished three basic patterns: (1) the original Estonian name; (2) a Latvian or Russian name that is either a direct translation, an adaptation, or an unrelated original name; and (3) a secondary Estonian form derived from the Latvian or Russian name.

Heikki Ojansuu (1912: 21–22) found parallels between toponyms in the Ludza and Vastseliina regions, suggesting historical and linguistic connections, and proposed that the Ludza Estonians had originally migrated from the Vastseliina area.

In the present study, I build on the approaches of Kallas and Ojansuu by investigating South Estonian place names in the Ludza region based on the toponym card index of the Institute of the Estonian Language (EKI). This extensive card index contains 98 cards of Ludza Estonian place names. Following a methodology similar to Ojansuu's, I analyse the collected names in terms of phonological, morphological, and semantic features and compare them with toponyms from the Vastseliina region and other South Estonian dialect areas. The parallels of Ludza Estonian toponyms in South Estonia can be found basically in KNAB – *Kohanimeandmebaas*, the Estonian Place Name Database.

For example, *Ando suu* (Laizāni) may be connected to *Ando* in Rõuge parish and *Andu* in Pedajamäe near Otepää, probably deriving from a personal name. *Hatamägi* and *Hatasuu* (Vaarkali) may derive from the South Estonian root *hatt* : *hata*- 'bitch', with the Russian name *Сучья гора* likely being a semantic translation. Related South Estonian toponyms such as *Hatapalo* (Räpina parish), *Hatapalu* (Rõuge), and *Hatajärv* (near Värskä) further support the connection.

Havvagu suu shows similarities to names like *Savihavvamägi*, *Süvahavva*, *Süvahavva soo*, and *Tõrvahavva* in the Räpina and Põlva regions. These are derived from *havva*, the genitive of *haud* 'grave'. The suffix *-gu* in *Havvagu* remains etymologically unclear.

Kiriväkitsõ corresponds in meaning to its Latvian (*Raibakozi*) and Russian (*Пайбакозы*) equivalents, all meaning 'speckled goat' (SEst *kiriv*, Latv *raibs*, Russ *рябой* + SEst *kits*, Latv *kaza*, Russ *коза*). According to Kallas (1894: 31), the Estonian form is original and the others are translations, while Ojansuu (1912: 21) held a different view. The variant *Räabakoza* may reflect influence from Russian rather than Latvian.

Kõivola suu is based on the South Estonian word *kõiv* 'birch' (cf. standard Estonian *kask*), comparable to toponyms such as *Kõivuküla* and *Kõivu* in the Tartu region and *Kõivsaare* in Vastseliina. The use of *o* in *Kõivola* instead of the expected *u* (from the stem *kõivu*-) is a notable dialectal or analogical variation.

The aim of this study is to identify parallels between Ludza Estonian and South Estonian toponyms by analysing their phonological structure, word formation patterns, and semantics. The comparison reveals shared

lexical roots, place-name elements, and naming strategies that point to a common South Estonian origin. These findings provide new evidence for the historical links between the Ludza Estonian community and the wider South Estonian linguistic area.

References

- EKI kohanimekartoteek – https://arhiiv.eki.ee/kohanimed/index.php?khk=lut&d_info=a-%C3%BC&om=eki1.
KNAB – Kohanimeandmebaas. <https://arhiiv.eki.ee/knab/knab.htm>.
Kallas, Oskar. (1894). Lutsi maarahvas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino.
- Ojansuu, Heikki. (1912). Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella, niiden lähtöpaikka ja -aika. In: Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat, 7–26.

SANDA RAPA

LU HZF Latviešu valodas institūts
sanda.rapa@lu.lv**18. gadsimta priekšvārdu antroponīmiskās ligzdas:
Lejasciema piemērs**

Antroponīmisko ligzdu metode noder divu zinātnisku mērķu sasniegšanai: tā būtiski atvieglo īpašvārdu vēsturisko vārdnīcu sastādīšanu un vienlaikus atklāj gan dziļas strukturālas tendences personvārdu modē un adaptācijā jeb onomastiskajā integrācijā diahroniskā aspektā, gan arī dažādas laikmeta iezīmes un kultūras slāņus. Šāda metode tiek izmantota, arī rakstot “Latviešu personvārdu vēsturisko vārdnīcu” (projektā Nr. LU-BA-PA-2024/1-0003 “Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca: digitāla pieeja un atvērtie dati”): tiek noteikts arhionīms (pamatforma jeb galvenais antroponīmiskais etimons) un klasificētas tā variācijas tālaika valodā un grafētikā.

Lai noskaidrotu, ko antroponīmisko ligzdu pētījumi var atklāt par adaptācijas modeļiem, onomastisko integrāciju un sociolingvistiskiem procesiem, aplūkots senākais Lejasciema draudzē (Ziemeļvidzemē) reģistrētais priekšvārdu kopums 18. gadsimta otrajā. Pētījumā sinhroniski un diahroniski analizēti vairāki tūkstoši ekserptu no Lejasciema draudzes dzimušo reģistriem, kurā ir vairāk nekā 30 antroponīmisko ligzdu (aptuveni 20 vīriešu un 10 sieviešu vārdu).

Antroponīmisko ligzdu sinhroniskā analīze ļauj izprast, kādi adaptācijas un derivācijas modeļi raksturīgi konkrētam laikposmam un, iespējams, reģionam. Nosakot katras ligzdas arhionīmu, var identificēt galvenos vārdu variēšanās cēloņus un to lingvistisko un sociālo motivāciju. 18. gadsimtā to noteica trīs faktori: 1) nenostabilizējusies rakstība (piemēram, /Jaks/: *Jaccks, Jack, Jacks, Jackf*), 2) adaptēšanās (*Darte/ < Doroteja; /Madala/, /Madele/, /Maga/, /Madze/ < Magdalēna; /Inde/ < Indriķis; /Eduža/ < Eda*), 3) poliģenētiska adaptēšanās jeb paralēlā aizgūšana (piemēram, /Jāns/ un /Ivans/ < *Johannes*, kas veido vienu etimoloģisko ligzdu, bet dažādas antroponīmiskās ligzdas. Daudziem no šiem vārdiem nav tiešu ekvivalentu citās valodās, tātad tie ir pilnībā integrējušies latviešu vārdu sistēmā un ieguvuši lokālu identitāti. Līdz ar to šādus vārdus var uzskatīt par latviešu personvārdiem, pat ja to izcelsme ir meklējama ārpus latviešu valodas. Šāda pieeja ļauj ne tikai rekonstruēt vārdu attīstības ceļus, bet arī izprast, kā valodu kontakti, politiskie un kultūras procesi ietekmējuši personvārdu sistēmas veidošanos un attīstību konkrētā vēsturiskā situācijā.

Savukārt antroponīmisko ligzdu diahroniskā analīze atklāj personvārdu sistēmas attīstību, īpaši izceļot, kā mainījusies vārdu mode un kuras personvārdu formas kļuvušas par dominējošām, sistemātiski iekļaujoties latviešu personvārdu sistēmā un kuras vai nu izzūd, vai kļūst perifēras. Šie procesi ir cieši saistīti ar valodu kontaktu intensitāti, kā arī ar laikmeta sociālajām un kultūras norisēm, kas nosaka vārdu izvēles tendences un to adaptācijas trajektorijas. Var novērot, ka Lejasciema draudzē vien dažās 18. gadsimta desmitgadēs nostiprinās galotņu formas (*Ann > Anne, Ilf > Ilfe*), diftongi pirms patskaņa tiek palatalizēti (*Maie > Maije*), tātad personvārdi tiek pielāgoti latviešu valodas gramatiskajai sistēmai. Savukārt personvārdu mode rāda dažādas ekstralingvistiskas (religiskas, krustvecāku un dzimtu tīklu) ietekmes. Šādi antroponīmisko ligzdu pētījumi palīdz izprast, kā marginalizētas valodas kopienas pamazām nosaka savu kultūras autoritāti.

Pētījumu finansē Atvērto zinātnes un noturības mehānisma atbalstītā projekta “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija” (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007) grants “Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca: digitāla pieeja un atvērtie dati (LaGiN)” (Nr. LU-BA-PA-2024/1-0003).

Avoti

CHRISTIANE SCHILLER

Technische Universität Darmstadt
Humboldt-Universität Berlin
christiane.schiller@staff.hu-berlin.de

1540 m. Turkų mokesčių registras – Prūsų vardyno šaltinis

Pranešimas skirtas gerai žinomam šaltiniui, kuris dar nepakankamai naudojamas prūsų vardyno ir prūsų kalbos tyrinėjimuose.

Jau Grasilda Blažienė atkreipė dėmesį į šio šaltinio svarbą, rašydama: „Priešingai nei teigia R. Trautmannas, senieji prūsų asmenvardžiai neišnyksta iš XVI a. rankraštinio šaltinio. Garsiajame trisdešimt šešių tomų Rytų Prūsijos foliante Nr. 911a, kuris buvo saugojamas istoriniame valstybės archyve Karaliaučiuje, yra išlikęs 1540 m. turkų mokesčių registras, kuriame vyrauja krikšto vardai, tačiau senieji prūsų asmenvardžiai vis dar gana paplitę“ (Blažienė 2011, 107). Ji taip pat pabrėžia, kad šiame šaltinyje yra prūsų asmenvardžių, kurių Trautmannas (1925) nepateikė.

XIV ir XV a. šaltiniuose, kuriuos analizavo Trautmannas, pateikiama daug baltiškos kilmės prūsų vardų, o OF 911a yra daug prūsiškos kilmės prievardžių, nes per tą laiką susiformavo dvinaris įvardijimas. Tačiau OF 911a nebuvo visiškai ignoruojamas prūsų kalbos tyrimuose. Trautmannas (1925) cituoja pavienės nuorodas iš OF911a, nors įžangoje prie Karaliaučiaus valstybiniame archyve saugomų kodeksų ir dokumentų, kuriais jis naudojosi savo darbe, šio šaltinio ir nenurodo. Be to, kaip šaltinis OF 911a nurodomas prie kai kurių Toporovo minimų asmenvardžių, nors jis juos cituoja iš Kiparskio (1939) pirmiausia kaip latvių kalbos lyginamąją medžiagą. Pats Kiparskis intensyviai analizavo OF 911a, tačiau daugiausia dėmesio skyrė tariamai latviškos kilmės asmenvardžiams.

Pranešime, remiantis 1998 m. Hanso Heinzo Diehlmanno išleisto 1540 m. *Turkų mokesčių registro* pirmuoju tomu, kuriame pateikiami duomenys iš Prūsijos teritorijų Žuvininkų (Fischhausen), Žiokų (Schaaken), Noihauzeno (Neuhausen) ir Labguvos (Labiau), analizuojami keli prievardžiai. Daugiausia dėmesio skiriama prūsų kalbos vediniams su priesaga *-inik-*, kurie sudaro prievardžius pagal profesiją ir įvardijimus reikšme 'gyventojas x-e'.

Literatūra

Blažienė, Grasilda (2011): Familiennamen aus dem Altpreußischen im Deutschen. In: Hengst, Karlheinz/Krüger, Dietlind (Hrsg.): Familiennamen im Deutschen. Erforschung und Nachschlagewerke. Familiennamen aus fremden Sprachen im deutschen Sprachraum. Leipzig, 105-129.
Diehlmann, Hans Heinz (1998): Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540. Fischhausen - Schaaken - Neuhausen - Labiau. Band 1. Hamburg.

Kiparsky, Valentin (1939): Die Kurenfrage. Helsinki (= Suomalaisen Tiedekatemia toimituksia : Sarja B 42)
Trautmann, Reinhold (1925): Die altpreußischen Personennamen. Göttingen.
Топоров, В. Н. (1975-1990): Прусский язык. Словарь. Москва. (5 т.)

VESLAVA SIDARAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
veslava.sidaraviciene@lki.lt

Neoficialiųjų sovietmečio Vilniaus urbanonimų sudarymo būdai ir jų kaita

Sovietmečiu Vilniaus lingvistinis kraštovaizdis buvo sistemiškai keistas: daugėjo gatvių, pavadintų sovietinių veikėjų, sovietmečio švenčių, kolektyvų, taip pat augalų, gyvūnų, amatų, tautybių ar kosmoso pavadinimais (Vanagas 1973, 5–9; Čaplinskas 2000, 17–21). Po sovietmečio iš 650 Vilniaus gatvių vardų išliko tik 21 istorinis vardas (Čaplinskas 2000, 20). Istorija buvo perrašoma siekiant įdiegti SSRS standartus Lietuvoje ir deformuoti susiklosčiusią tapatybę (Dwyer, Alderman 2008, 168; Žilinskienė 2016, 185). Tokią sovietinę patirtį bei pokyčius atspindi neoficialiųjų urbanonimų sluoksnis.

Šiuo pranešimu siekiama pristatyti lietuvių, gimusių 1939–1965 m., vartotų neoficialiųjų Vilniaus urbanonimų, kurių pagrindas – oficialusis vietovardis ar jo dalis, sudarymo būdus ir jų kaitą. Šie vietovardžiai, pvz., *Deržynskė* (*Dzeržynskio gatvė*), *Justinos* (mikrorajonas *Justiniškės*), *Pedagoškė* (*Vilniaus pedagoginis institutas*), *Tauraragis* (baras *Tauro ragas*), apima daugiau nei trečdalį visų tirtų neoficialiųjų urbanonimų. Jie surinkti pusiau struktūruotais kokybiniais interviu, apklausta 13 respondentų.

Tiriamąjį tipo neoficialieji vietovardžiai dažniausiai yra sudaromi priesaginiu būdu. Darumu pasižymi slavų kilmės priesaga *-k-*: tą rodo vedinių su šia priesaga skaičius ir maža kitų priesagų įvairovė. Priesaga *-k-* jungiama prie vienanarių nepakitusių vietovardžių kamienų, pvz., *Žirmūnkė* (mikrorajonas *Žirmūnai*), sutrumpintų vietovardžių kamienų, pvz., *Karolinkės* (mikrorajonas *Karoliniškės*), sudėtinių vietovardžių determinantų kamienų, pvz., *Jaunimkė* (*LTSR Valstybinis Jaunimo Teatras*), suslavintų vietovardžių pamatinių kamienų, pvz., *Jeruzalimka* // *Jeruzalimkė* (mikrorajonas *Jeruzalė*). Slavų kilmės priesaga *-k-* praplėsti vietovardžiai yra produktyvūs, dėl šios priežasties priesaginis sudarymo būdas gali būti traktuotinas kaip pirmosios sovietmečio kartos šnekamosios kalbos ypatybė.

Iki 1970 m. Vilniaus vietovardžiai dažniausiai plėsti priesagomis, pvz., *Šeškinka* // *Šeškinkė* (mikrorajonas *Šeškinė*), vėliau pamatinės jų formos imtos trumpinti, pvz., *Šeškai* (mikrorajonas *Šeškinė*). Tą rodo neoficialiųjų urbanonimų vartoseną: trumpinių, turinčių daugiskaitos galūnę, pvz., *Fabai* (mikrorajonas *Fabijoniškės*), *Naujanai* (mikrorajonas *Naujininkai*), pirmosios sovietmečio kartos respondentai nežino arba nevartoja, nors gali būti girdėję. Dėl to neoficialiųjų urbanonimų trumpiniai laikyti vėlesnės kartos šnekamosios kalbos dalimi.

Struktūriškai-morfologiškai naujas neoficialiųjų urbanonimų sudarymo būdas greičiausiai atsirado ir įsigalėjo vykstant rajonų plėtrai (*Fabijoniškės*, *Saulėtekis* ir kt.) ir hipių judėjimui XX a. 7–8 dešimtmečiuose. Daugiskaitiniai trumpiniai fiksuoti 1951 m. gimusių respondentų kalboje. Tuo metu paplitęs slengas, kurio dalį sudarė ir neoficialieji vietovardžiai, pvz., *Brodas* (*Lenino prospektas*) (Tamkutonytė 2002, 131), *Piteris* (*Sankt Peterburgas*) (Ramanauskaitė 2003, 151), atliko informacijos užkodavimo ir žymėjimo funkcijas (Tamkutonytė 2002, 131) bei atspindėjo dėl infrastruktūros pertvarkos susidariusį naują miesto žemėlapi.

Taigi apie 1970–1980 m. pakito neoficialiųjų Vilniaus urbanonimų sudarymo būdų polinkiai, dėl kurių formavosi anksčiau nevartoti neoficialieji pavadinimai, matomi iš 1989–1998 m. gimusių vilniečių šnekamosios kalbos. Ankstesnis tyrimas parodė, kad dažniausi neoficialieji mikrorajonų pavadinimai yra sudaryti trumpinant pamatinį kamieną ir jungiant daugiskaitinę galūnę (Sidaravičienė 2023, 58).

Literatūra

- Čaplinskas Antanas Rimvydas 2000, *Vilniaus gatvės. Istorija, vardynas, žemėlapiai*. Vilnius: Charibdė.
- Dwyer Owen J., Alderman Derek H. 2008, Memorial landscapes: analytic questions and metaphors. *GeoJournal* 73, 165–178. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/225732213_Memorial_Landscapes_Analytic_Questions_and_Metaphors.
- Ramanauskaitė Egidija 2003, Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: hipių kultūrinės idėjos Lietuvoje. *Kauno istorijos metraštis*. 2003, 4, 127–163. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/90471>.
- Sidaravičienė Veslava 2023, Neoficialieji Vilniaus choronimai – jaunimo kalbos atspindys. *Respectus Philologicus* 44 (49), 54–69. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/31595>.
- Tamkutonytė Živilė 2002, Hipių judėjimas Lietuvoje sovietmečiu: mada ir/ar pasipriešinimas? *Lietuvos etnologija* 2 (11), 125–146. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/4291>.
- Urazmetova V. Aleksandra, 2024, Research on toponymic nicknames of the states in the USA, *Onoma* 59, 189–213.
- Vanagas Aleksandras 1973, Vilniaus miesto gatvių vardai. *Mūsų kalba* 6, 5–9.
- Žilinskienė Laimutė, Kraniauskienė Sigita, Šutinienė Irena 2016, *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

RENĀTE SILIŅA-PINĶE

LU HZF Latviešu valodas institūts
silaziile@gmail.com

ILGA JANSONE

LU HZF Latviešu valodas institūts
ilgajan@lza.lv

Personvārdu formu daudzveidība “Latviešu personvārdu vēsturiskās vārdnīcas” izveides kontekstā

2024. gada beigās LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūts sāka darbu pie elektroniskas “Latviešu personvārdu vēsturiskās vārdnīcas” (LPVV). Paralēli materiālu vākšanas darbam, ir izveidota vārdnīcas rakstīšanas vietne un 2026. gadā plānots publicēt pirmos šķirkļus. LPVV šķirkļi ir paredzēti daudzpusīgi – ar šķirkļa vārdu mūsdienu rakstībā, ziņām par izcelsmi, reģistrējumiem dažādos publicētos un npublicētos avotos no pirmajiem fiksējumiem līdz mūsdienām, ierakstiem senajās vārdnīcās u. c. Paredzētas plašas meklēšanas iespējas ne tikai pēc šķirkļa vārda, bet arī pēc vairākiem citiem parametriem.

Tā kā izmantotais materiāls aptver ļoti plašu laika posmu un dažādas avotu valodas, viens no teorētiski svarīgākajiem jautājumiem ir atrast principus pēc kuriem varianti ir apvienojami šķirkļos. Jo lielāks materiāla apjoms, jo grūtāk atrast vienotus kritērijus, un izsekot personvārda attīstībai.

Neapšaubāmi vienā šķirklī ir apvienojami visi viena personvārda rakstības varianti, kas veidojušies gan nenostabilizējušās rakstības dēļ, gan rakstītāju, kas parasti bija vācu tautības, sliktās latviešu valodas dēļ. Apvienojami būtu arī varianti ar dažādām galotnēm, kā arī bezgalotnes varianti. Šādos gadījumos, iespējams, būtu veidojami norāžu šķirkļi.

Tomēr ir daudzi varianti, kas dažādu iemeslu dēļ raisa diskusijas un šaubas par to apvienošanu un kuriem risinājums vēl jāmeklē. Referātā tiks tuvāk aplūkoti daži no tiem.

(1) **Varianti ar īso un garo patskani saknes zilbē.** Gandrīz katrā draudzē 18.-19. gadsimta avotos sastopama personvārdu rakstība ar īso un garo patskani, piemēram, *Jan* un *Jahnīs*, *Carl* un *Kahrīs*, *Peter* un *Pehters*, *Trine* un *Trihne*, *Darte* un *Dahrte*. To veicinājusi nekonsekventā, sākotnēji arī vāciskā, vārdu rakstība un, iespējams, arī dialektālā ietekme. Teorētiski varētu pieņemt, ka šķirkļa vārds tiek rakstīts ar garo patskani. Taču latviešu valodā ir personvārdi, kuriem paralēli sastopams variants ar īso un garo saknes patskani. Kā rāda 17./18. gadsimta mijas materiālu salīdzinājums ar vēlāku tās pašas draudzes materiālu, sākotnēji ar īsu patskani rakstītais jaundzimušā vārds vēlāk kā tēva vai mātes vārds tiek rakstīts ar garu patskani. Taču arī vēl 19. gadsimtā parādās abi varianti, piemēram, vienā baznīcas grāmatas atvērumā sastopami vārdi *Janīs* un *Jahnīs*. Noteikt patskaņa garumu katrā konkrētā gadījumā nav iespējams, tāpēc jādomā, kā šos variantus iekļaut LPVV, nepazaudējot variantus ar īso patskani.

(2) **Burtkopas /ie/ liktenis.** Vēsturiskajos tekstos latviešu valodā divskanis *ie* tiek rakstīts kā /ee/. Tomēr burtkopa /ie/ ir sastopama vēsturiskajos personvārdos, kur vairumā gadījumu lasāma kā vācu valodā (sal. vācu *ie* > latv. *ī*), piemēram, *Friedrich*, *Dietrick*, *Marie*, proti, tā ir vācu rakstības ietekme, kas lielākoties izpaužas vācu cilmes vārdos. Taču ir arī gadījumi, kad /ie/ saistība ar /ī/ šķiet apšaubāma. Piemēram, Ērgemes draudzē 1719.-1729. gadā konsekventi tiek rakstīts personvārds *Mariet*. Pēc 1731. gada tiek rakstīts *Maret*, *Mareth* u. tml. varianti. Tas liek domāt, ka burtkopa /ie/ lasāma kā /i-e/ un apzīmē hiātu, kas latviešu valodai nav raksturīgs, piemēram, kā vārdā *Daniels*. Šādos gadījumos personvārdiem ar /ie/ LPVV būtu veidojams atsevišķs šķirklis.

(3) **Burtkopas /aj/ un /aij/** kā, piemēram, personvārdos *Maja, Maia, Maija, Maya* u. tml. Tā kā latviešu valodas senajos tekstos raksturīga burtkopas /aj/ diftongizēšana, sal., piemēram, verbu *vajadzēt > vaijdzēt*, /Maja/ un /Maija/ varētu uzskatīt par viena vārda variantiem un apvienot vienā šķirklī, veidojot arī atsevišķu norāžu šķirklī. Problemātiska ir 20.-21. gadsimta personvārdu atspoguļošana LPVV, jo šajā laikā par patstāvīgiem kļuvuši vārdi, kas senākos gadsimtos zināmi kā viena vārda varianti, arī *Maija* un *Maja*. Šādām situācijām risinājums vēl jāmeklē.

Analizēti tiks arī citi problemātiski personvārdu variantu gadījumi, kas, iespējams, viegli risināmi viena avota vai īsāka laika perioda ietvarā, bet rada problēmas topošās LPVV autoriem.

Pētījumu finansē Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstītā projekta "Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007) grants "Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca: digitāla pieeja un atvērtie dati (LaGiN)" (Nr. LU-BA-PA-2024/1-0003).

DAIVA SINKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas
daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt

Dėl antrinių kamienų lietuvių dvikamieniuose varduose

Lietuvių dvikamieniai vardai, kaip ir jų kamieniai, yra daug tirti: sudaryti jų inventoriai, analizuota raida, aptarta kamienų kilmė (Zinkevičius 2008: 73–275). Vis dėlto istorijos šaltiniuose pasitaiko ir nežinomų dvikamienių asmenvardžių, tarp jų – ir su nežinomais kamienais (Sinkevičiūtė 2023, su literatūra). Tiriant lietuvių dvikaminius vardus pastebėta, kad dalis savarankiškais laikomų jų kamienų yra kitų kamienų variantai, susidarę užrašant onimus nelietuvių kalba, pakitę dėl kalbos raidos ar veikiant kitiems onimams ar apeliatyvams. Tokie yra, pavyzdžiui, kamieniai *gaut-*, *vad-*, *van-*, *vos-* ir kt. (Sinkevičiūtė 2019, su literatūra).

Šiame pranešime toliau siekiama pildyti antrinių kamienų būrį. Tokiais laikytini dvikamieniuose varduose esantys kamieniai *bunt-* (Zinkevičius 2008: 80), *skod-* (Zinkevičius 2008: 136) ir kt. Jų antrinę prigimtį rodo tuose pačiuose ar artimuose arealuose fiksuoti tokie pačios kitus kamienus turintys dvikamieniai vardai su pagrindiniais kamienais bei iš šių dvikamienių vardų atsiradę trumpiniai ir jų kilmės asmenvardžiai. Asmenvardžių su anksčiau tirtais kamienais ir jų variantais, taip pat jų pamato onimų užrašymai istorijos šaltiniuose remia analogiškus kamienus sudarančių elementų perteikimo polinkius.

Identifikuoti antrinius kamienus, kaip ir rasti naujus dvikaminius vardus ir jų kamienus, yra svarbu, nes šie tyrimai tikslina bei pildo lietuvių dvikamienių vardų ir jų kamienų inventorių. Tokiu būdu atliekant onimų analizę išvengiama klaidingų jų interpretacijų, kurių randasi kritiškai neįvertinus mokslo darbuose skiriamų dvikamienių asmenvardžių ir jų kamienų.

Literatūra

Sinkevičiūtė, Daiva 2019, Lietuvių dvikamienių vardų antrojo kamieno perdirbiniai – pagoniško ir krikščioniško vardyno sąveikos rezultatas?, *Baltistica* 54(2), 349–359.
Sinkevičiūtė, Daiva 2023, Nauji lietuvių dvikamieniai asmenvardžiai su atviraisiais pirmaisiais kamienais, *Baltistica* 58(2), 315–327.

Zinkevičius, Zigmas 2008, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

DMITRI SITCHINAVA

Universität Potsdam
dmitri.sichinava@uni-potsdam.de

The Old East Slavic layer in a toponymic database and medieval East Slavic history of the Daugava basin

A well-known chapter in the history of medieval East Slavic-Baltic contact, as recorded in sources such as Henry's Chronicle or Novgorod First Chronicle, concerns the medieval principalities of Jersika (Gerzike) and Koknese (also known as Kukejnos, Kokenhusen) in the 13th century and their contacts with the Polotsk principality in Rus' in the context of the struggle of the Riga bishoprics and Polotsk rulers over Latgale. These principalities were ruled by Eastern Orthodox princes Vsevolod (also rendered as Vissevalde) and Vjačko (Vjačeslav, also Vetseke). Such names were common among members of the Rus' Rurikid dynasty, though the exact lineage of these princes remains unclear, as does their connection to the Rurikid rulers of neighboring Slavic states (Selart 2015 68 ff. and references therein).

The degree of a medieval East Slavic presence in these territories is not firmly established, in particular whether there was a migration. It was proposed that the princes were invited Slavic commanders presiding over Latgalian principalities and bringing just a retinue behind, or that they themselves were Livonian and/or Baltic rulers. On the other side, archaeological evidence of East Slavic (Kriviči) prolonged interaction with the Balts in this region (Sedov 2003), as well as the spread of Orthodoxy (Mugurevičs 1994) has been proposed.

Linguistic evidence has also been brought into play. However, neither Koknese nor Jersika has a confirmed Slavic etymology; the etymological proposals are tentative at best. Additional Slavic toponyms in Eastern Latgalia, particularly in the area between Nīcgale and Daugavpils, are discussed in Taube's (1935) study. These names with apparent Slavic ethnonymic origins have been used to support the hypothesis of Old East Slavic heritage in the Jersika principality. Nevertheless, Taube's overall argument has been justly criticized as biased (Selart 2015). Furthermore, the Daugava has long served as a conduit for various waves of Slavic expansion from the southeast, including Polish control in Vidzeme during the 16th century and, later, Russian imperial resettlements of Russian and Belarusian peasants in Latgalia after 1772. Thus, toponymic data must be carefully filtered to exclude these later layers.

A toponymic database (Kalniņš et al. 2025) compiled from modern, medieval, and early modern sources was analyzed. Names with etymologies traceable only to Russian, Belarusian, or Polish origins were annotated and distinguished from those with deeper roots in Proto-Slavic or Old East Slavic. This analysis identified clusters of toponyms with OES origins, many of which were borrowed into Latvian. These clusters are distinct from areas affected by later Slavic colonization during the Polish-Lithuanian Commonwealth or the Russian Empire. Instead, they are concentrated near the modern cities of Daugavpils, Ilūkste, and Līvāni, which correspond to the presumed territory of the Jersika principality.

Some of the OES-derived toponyms offer clues about historical contact routes. For example, the borrowed toponym Rušoni may be linked to the OES ethnonym rušanin (plural rušani), meaning 'inhabitant of Staraya Russa', a town of the Novgorod Republic known for its involvement in the salt trade.

The distribution of these toponymic clusters supports the idea of early East Slavic-Latvian (or Latgalian) language contact in the region, associated with Old East Slavic settlements.

References

- Kalniņš, Aigars, Dmitri Sitchinava, Ilja Seržant. 2025. *INHILL-DAUGAR: A database of linguistically analyzed place names along Daugava river*. University of Potsdam. <https://www.uni-potsdam.de/.../corpora.../inhilldaugar>.
- Mugurevičs, Evalds. Die Verbreitung des Christentums in Lettland vom 11. Jahrhundert bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts. In: *Rom und Byzanz im Norden. 2. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhundert. 2. Internationale Fachkonferenz der DFG*. Kiel, 18.-25. September 1994. P. 81-96.
- Sedov, Valentin. Latgaly i kriviči, *Archaeologia Lituana*, 4, pp. 143–151.
- Selart. Anti. *Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century*. Leiden-Boston, Brill, 2015.
- Taube, M. v. Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands (12–13 Jh.) // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. Neue Folge. H. 3–4 (1935). S. 367–502.

PAVEL SKORUPA

Lietuvių kalbos institutas
pavel.skorupa@lki.lt

Metonymy and metonymic transpositions in Lithuanian river names: Cognitive models and cultural reflections

The report examines the cognitive-linguistic foundations and cultural aspects of metonymic naming in Lithuanian hydronymy, with a specific focus on contemporary river and stream names in Vilnius County. Drawing upon the theoretical framework of Cognitive Linguistics and onomastic research (Lakoff, Johnson 1980; Kövecses, Günter 1999; Van Langendonck, Van de Velde 2016, and others), the study analyses how metonymic thinking – a fundamental aspect of human cognition – underlies naming practices in the toponymic landscape. The report identifies and systematises three principal metonymic models applied to potamonyms: PLACE FOR RIVER, which relies on spatial contiguity or geographical association; SALIENT FEATURE FOR RIVER, in which rivers and streams are named after nearby forests, terrain types, or other prominent environmental elements; and PERSON FOR RIVER, where personal names or anthropocentric references are employed to designate hydronyms (cf. Arnaud 2022; Reszegi 2022; Stunžaitė 2023).

These models reveal how linguistic categorisation is shaped by perceptual salience, functional prominence, and cultural relevance. The report presents a series of Vilnius County potamonyms that demonstrate primary and secondary metonymic transpositions, including potamonyms derived from adjacent settlements, natural objects, or local socio-cultural landmarks. Special attention is given to the analogy-based nomination process, whereby potamonyms are extended or transferred from other toponyms within the same conceptual or geographic domain (cf. Sjöblom 2011; Reszegi 2012). This often results in the formation of polysemous toponyms, not due to semantic shift but through contextually motivated meaning extension, posing classificatory and lexicographical challenges.

Viewed from this perspective, Lithuanian potamonyms are not just geographic labels but also cognitive artefacts and cultural texts. They reflect historical patterns of spatial organisation, ecological awareness, and social memory. By examining metonymic naming in potamonyms, the report sheds light on the close connections between language, human cognition, and the surrounding landscape, offering fresh perspectives on the semiotic and conceptual structure of hydronymic systems in Lithuania. The findings contribute to broader typological studies in onomastics and help refine how metonymy-based names are classified in both lexicographic and geolinguistic research.

References

- Arnaud Pierre 2022: Metaphor, Metonymy and the Nounness of Proper Names. – *Lexis. Journal in English Lexicology* 20. DOI: <https://doi.org/10.4000/lexis.6617>.
- Kövecses Zoltán, Günter Radden 1999: *Towards a Theory of Metonymy*. – *Metonymy in Language and Thought*, eds. by K.-U. Panther, G. Radden, Amsterdam: John Benjamin Publishing, 17–59.
- Lakoff George, Johnson Mark 1980: *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Reszegi Katalin 2012: Cognitive Approaches to Hungarian Toponymy, – *Onoma* 47, 367–379.
- Reszegi Katalin 2022: Metonymic Namegiving from a Cognitive Perspective, – *Acta Onomastica* 63 (1): 206–225.
- Sjöblom Paula 2011: A Cognitive Approach to the Semantics of Proper Names, – *Onoma* 41: 63–82.
- Stunžaitė Alisa 2023: Unraveling Vilnius County Drymonymy: The Case of Metonymy, – *Acta Linguistica Lithuanica* 89, 236–258.
- Van Langendonck Willy, Van de Velde Mark 2016: Names and grammar. In *The Oxford Handbook of Names and Naming*, C. Hough (ed.), Oxford: Oxford University Press.

DALIA SVIDERSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
dalia.sviderskiene@lki.lt

Erdvės santykių raiška arealinėje toponimijoje: aprašomojo tipo junginiai (konstrukcijos) su prielinksniais

Išsamiai lietuvių vietovardžių su prielinksniais klausimu praėjusiam amžiuje rašė Zofija Rabačiauskaitė (1969). Vėliau Vitalija Maciejauskienė atkreipė dėmesį į prielinksniniais vadinamų vietų vardų autentiškumo problemą, patikslino ir pakoregavo ankstesnio straipsnio teiginius (plačiau žr. Maciejauskienė 2007), juos įtvirtino *Lietuvos vietovardžių žodyno* 1 tome (LVŽ I). Kolokacinių konstrukcijų analizės klausimas tiek leksiniu, tiek sintaksiniu lygmenimis aktualus visame kalbotyros kontekste, nes jis atskleidžia konkrečių kolokacijų semantines, istorines ypatybes, kalbėtojų kompetencijų ir atlikties santykį ir kt. (Fellbaum, ed., 2007 ir kt.).

Manant, kad aprašomieji kompleksiniai (darybos, kilmės, semantikos, nominacijos) lietuvių toponimijos tyrimai sociokultūrinėje laiko erdvėje gali padėti geriau suprasti rytų aukštaičių tarmės anykštėnų šnektos ploto lingvistinius reiškinius visos rytinės etninės srities kontekste, buvo pasirinkti ištirti Utenės apskrities Anykščių valsčiaus agronimų 56 leksiniai vienetai, tarpukariu (1935–1937) užrašyti 123-ose Lietuvos žemės vardyno anketose (LŽVA; dėl jų žr. LŽVi 1934).

Tiek tyrimui pasirinkta LŽVA medžiaga, tiek V. Maciejauskienės išvalgos, paremtos VK duomenimis, rodo skirtingą junginių, aptarsimų pranešime, struktūrą. Pirmąją junginių grupę sudaro prielinksniniai agronimai (*an* su galininku: *An Nárbutą* || *An Válmusą* ar. ž. An; *An Šaltalaukiūs* ar. ž., pv. An ir kt.; *ant* su kilmininku: *Ant Girkelio* ar. ž. Šmnš; *ažu* ir *už* su kilmininku: *Ažu kálno* ar., pv. Šmnš; *Už ėžero* ar. ž. And ir kt.; *galu* su kilmininku: *Galu ūlýčios* 2 pv. Šmnš; *nuo* su kilmininku: *Nuo Palivarkiečių krūmo* ar. ž. An; *po* su kilmininku: *Po majoko* ar. ž. Šmnš; *prie* su kilmininku: *Prie mēdliepio* dr. An; *Prie Paulāvičiaus ėžios* ar. ž. An ir kt. Iš viso: 39 vnt.).

Antrosios grupės konstrukcijos sudėtos iš prielinksninio junginio ir geografinio pavadinimo (*An sėnos pievėlė* pv. An; *An Šeimyniškėlius laūkas* l. Šmnš; *Už klaimėlio pėva* pv. Šmnš ir kt.) ir šių dėmenų sankaitos atvejų (*Dirvónas už pirties* drv. An; *Márgės prie Šniūrāvom* ar. ž. An (lie. *márgė* 'toliau nuo sodybų esantis rėžis' (LKŽ), *Šniūrāvos* gn., krm. An (vv. užrašytas to paties kaimo anketoje), plg. liet. *šniūras* 'ilgas siauras žemės sklypas, rėžis' (LKŽ) ir kt. Iš viso: 17 vnt.).

LŽVA duomenimis, tiek pirmosios, tiek antrosios agronimų grupių reprezentantai koegzistavo gyvojoje kalboje. Tai atskleidžia anketose užrašytos jų gretiminės lytys: *An Dijōką* || *An Velikónį laūkas* ar. ž., pv. An; *Po Šlavėnais* || *Skersiniai prie sėnos* ar. ž. An (lie. *skersinis* 'skersais rėžiais dalytas laukas' (LKŽ)).

Svarbu pastebėti tai, kad visi aptarsimi agronimai turi bendrą požymį: 1) šie junginiai (konstrukcijos) yra žmogiškojo jutiminio (regimojo) patyrimo ir mąstomosios srities reprezentantai; 2) visi jie funkcionavo gyvojoje kalboje a) vietų įvairovei nusakyti ir b) orientacijai aplinkoje (iš)reikšti (dar žr. LKG II 577–653).

Kadangi pranešimo teiginiai paremti rytinio aukštaitiškojo ploto dalies LŽVA duomenimis, junginiai (konstrukcijos) su prielinksniais arealinėje toponimijoje išlieka kaip tolimesnis tyrimo objektas, su juo susijusių klausimų kėlimo, atsakymų formulavimo, rezultatų interpretavimo kontekste, reprezentuojantis kompleksinius srities tyrimus, žmonių mąstymą, erdvės sampratą ir pan. Tam, kad būtų išaiškintas pilnesnis kalbos elementų ir jų derinių inventorių, atskleidžiantis tikruosius agronimų struktūrinius ryšius, padedantis nustatyti jų raidos, pasipildymo polinkius ir pan., žemėvardžių tyrimus pravartu tęsti.

Literatūra ir šaltiniai

- Fellbaum Christiane, ed., 2007: *Idioms and collocations: Corpus-based linguistic and lexicographic studies*, London: Continuum.
- LKG II: *Lietuvių kalbos gramatika 2: Morfologija (veiksmažodis, prieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, ištiktukas)*, red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1971.
- LKŽ: *Lietuvių kalbos žodynas* (1–20, 1941–2002), el. variantas, redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė; programuotojai: E. Ožeraitis, V. Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, atnaujinta versija, 2018. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt>.
- LVŽ I: *Lietuvos vietovardžių žodynas 1: A–B*, red. kolegija L. Balode, V. Blažek, G. Blažienė, V. Kardelis, A. Ragauskaitė, S. Temčinas, J. Udolph, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008.
- LVŽA: *Lietuvos žemės vardyno anketos (1935–1937 m.), saugomos Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro fonduose*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LŽVi 1934: *Lietuvos žemės vardynas*: instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti, sud. K. Alminauskis, Klaipėda: Akcinė „Ryto“ bendrovė.
- Maciejauskienė Vitalija 2007: Dar kartą apie lietuvių prielinksnius vietovardžius. – *Lithuanistica* 53, 3(71), 64–80.
- Rabačiauskaitė Zofija 1969: *Prielinksniniai vietovardžiai*. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 11, 243–255.
- VK: *Vietovardžių, užrašytų iš gyvosios kalbos, kartoteka*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.